

Türk Kültürü ve HACI BEKTAŞ VELÎ Araştırma Dergisi

Hacı Bektaş Veli'nin Ölüm Tarihi Hakkında

M. Fatih KÖKSAL

Moğol İstilasına Dair İki Farklı Aktarım Biçimi: Tarihî Kaynaklar ve Menakıpnameler

Eyyüp YILMAZ

*An Examination of Sufism's Resistance Against
The Regime in the Soviet Period
(1922-1991)*

**Turganbai ABDRASSILOV
Zhakhangir NURMATOV
Kainar KALDYBAY**

*Hacı Bektaş Dergâhından Himmet Uman ve Mahlas Alan Âşıklarda Hacı
Bektaş Sevgisi*

Mehmet YARDIMCI

*Emir Ömer Han'ın Sultan II. Mahmud'a Gönderdiği Muhabbetname
Mecmuası Hakkında*

Saidbek BOLTABAYEV

Alevilikte Ocak Geleneği ve Ali Bircivan Ocağı

**Begüm KURT
İlayda ÇAL**

*Millî Kütüphane'de "06 Mil Yz 4573-1" Numarası ile Kayıtlı Mecmua ve
Muhtevası*

Murat DEMİR

*Müslümanlar Nezdinde Mehdi Tasavvuru: 610-765 Yılları Arasında Köken
ve Etkiye Dair Tespitler*

**Metin Ziya KÖSE
Mihriban ARTAN**

*Gaziantep Çepnilerinin Ziyaret Mekânları: Hacı Koreş ve Seydi Koreş
Ziyaret Ritüeli Ve Uygulamaları*

İskender KORKMAZ

Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938)

Sabit DOKUYAN

*Sufism and Challenges of Modern and Secular Philosophy: Nasr's
Perspective*

SeyidAmirHossein ASGHARI

*Sufi Gelenekte Keşkül-ü Fukara Kültürü ve Seramik Keşküller Üzerine
İkonografik Bir Değerlendirme*

Güler YILMAZ

9 771306 825000

MOĞOL İSTİLÂSINA DAİR İKİ FARKLI AKTARIM BİÇİMİ: TARİHÎ KAYNAKLAR VE MENAKİPNAMELER*

Two Different Narratives on the Mongolian Invasions: Historical Sources and
Menākibnāmes

Eyyüp YILMAZ**

Öz

Orta Çağ'da devletlerin akıbetini belirleyen ve toplumlar üzerinde yadsınamaz etkiler bırakan olayların başında hiç kuşkusuz Moğol istilâsı gelmektedir. Cihan hâkimiyeti mefkûresiyle hareket eden Cengiz Han'ın başlattığı istilâ hareketi bir yandan coğrafyaların siyasi dengelerini değiştiren, diğer yandan yaşanan değişim ve dönüşümlere bağlı olarak toplumların dinî-tasavvufî yapılarını etkilemiştir. Bu süreçte dinî-tasavvufî yapıların nasıl etkilendiği genellikle tarihî kaynaklar ele alınarak değerlendirilmektedir. Ancak ifade etmek gerekir ki, bu yapılar içerisinde faaliyet gösteren şeyh ve dervişlerin hikâyelerinin anlatıldığı menakıpnameler ihmal edilerek yapılan değerlendirmeler birçok yönüyle eksik kalmaktadır. Zira dönemin tarihî kaynaklarının karanlıkta bıraktığı eksik yönleri, şeyh ve dervişlerin anlam dünyası etrafında şekillenen edebî ve kutsal metinler addedilen menakıpnameler aydınlatmaktadır. Çünkü menakıpnameler sadece sûfilerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak faziletli davranışlarını nakletmekle kalmamış, aynı zamanda bünyesinde teşekkül ettikleri dinî ve toplumsal yapıların izlerini de yansıtmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada istilâ sürecinde yaşanan gelişmeler ele alınırken kültür tarihi kaynağı olarak yeri doldurulamaz bir öneme sahip olan menakıpnameler, tarihî kaynaklar ile birlikte kullanılmıştır. Böylece Moğol istilâsına dair iki farklı aktarım biçimi olduğu tespit edilmiştir. Nitekim tarihî kaynaklar ve modern araştırmalara bakıldığında istilâ hareketinin en önemli nedenleri arasında Moğollar'ın inanmış oldukları seçilmiş millet inancı ve peşi sıra gelen dünya devleti düşüncesi gelmektedir. Bununla birlikte İslâm âleminin zenginliği ve Müslüman devletlerinin davetkâr tutumu da Moğollar'ı harekete geçiren diğer nedenler olarak zikredilmektedir. Aynı süreci menakıpnameler üzerinden takip ettiğimizde karşımıza tarihî kaynaklardan farklı bir aktarım biçimi çıkmaktadır. Bu noktada özellikle *Nefahâtü'l-Üns*, *Menâkıbü'l-ârifîn*, *Sipehsâlâr Risalesi* ve *Vilâyet-Nâme*'nin kayıtları önem arz etmektedir. Zira mezkûr menakıpnamelerdeki kayıtlar bazı şeyh ve dervişlerin anlam dünyasına ışık tutarak, onların istilâ hareketini nasıl yorumladıklarını anlamamıza imkân sağlamaktadır. Bununla birlikte Moğollar zamanında yaşanan gelişmeleri bizzat tecrübe eden Necmeddîn-i Kübrâ, Bahâeddîn Veled, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Hacı Bektaş Veli gibi öncü mutasavvıfların bu süreçte hangi kerâmetleri gösterdiklerini de aynı menakıpnameler üzerinden takip etmek mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Moğol İstilâsı, Tarihî Kaynaklar, Menakıpnameler, Şeyh ve Dervişler, Kerâmetler.

Abstract

Undoubtedly, the Mongolian invasions rank first among the chain of events that shaped the fate of the states and left indisputable effects on the societies in their path during the Middle Ages. The invasions began during the reign of great Chinghis Khan who had the ideal of world domination. With the invasions, on one hand, the political equilibrium in several regions was changed dramatically; on the other hand, the religious and intellectual (including those of şüfî structures) patterns of the societies

* Geliş Tarihi: 17.02.2021, Kabul Tarihi: 09.03.2021. DOI: 10.34189/hbv.98.002

** Arş. Gör. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon/Türkiye, eyyuyilmaz@ktu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9429-4844>

were also deeply influenced by depending on the changing political balance. Conventionally, the way the religious and şüfî structures in this period were affected has usually been studied by referencing the historical sources. However, such evaluations neglecting the menâkıbnâmes in which the stories of the sheikhs and dervishes of these religious and şüfî structures were told fall short in variety of aspects. As the menâkıbnâmes were regarded as the sacred literary texts that were formed in the context of the semantic worlds of the sheikhs and dervishes, they can serve as complimentary sources for the period that can shed light on the neglected spots of the historical studies. Nonetheless, the menâkıbnâmes not only convey the words and actions of wisdom by the şüfîs but also reflect the traces of the social and religious structures these şüfîs lived in. In this study, therefore, the menâkıbnâmes, which have invaluable significance in terms of cultural history, were used accordingly with the historical sources. Using menâkıbnâmes as a source led us to the conclusion that there were two different narratives regarding the Mongolian invasions. When historical sources and modern studies are surveyed, it can be implied that the Mongols' own belief in their status as selected nation and their notion of a universal empire were among the most important factors in their quest for conquests. Equally important, the richness of the Islamic world and the welcoming attitudes of some Muslim states further motivated the Mongols for conquests. When the historical progress of the conquests is followed from the menâkıbnâmes, however, a different kind of narrative appears. This different narrative was especially elaborated in the narratives of *Nafahât al-Uns*, *Menâkıb al-'Arifin*, *Sipehsâlâr Risalesi* and *Vilâyet-Nâme*. The records of these menâkıbnâmes help us comprehend the mental and intellectual world of some sheikhs and dervishes, and allow for how they interpreted the Mongolian invasions. Last but not least, the menâkıbnâmes are also invaluable sources in observing the deeds and prophecies of the leading şüfîs of the period, namely Najm al-Dîn Kubrâ, Bahâ' al-Dîn Walad, Mawlânâ Jalâl al-Dîn Rûmî and Hacı Bektaş-i Veli who were first hand eyewitnesses to the Mongolian invasions.

Keywords: The Mongol Invasions, Historical Sources, Menâkıbnâmes, Sheikhs and Dervishes, Prophecies.

1. Giriş

Arapça *nekabe*'den türeyerek "isabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak veya haber vermek" gibi anlamlara gelen menkıbenin sözlük anlamı "öğünülecek güzel iş, hareket ve davranış" olarak açıklanmaktadır. Bu terim ilk olarak hadis külliyatlarında Hz. Peygamber'in ashabının meziyetleri, bazı tarihî şahsiyetler ve mukaddes şehirler için kullanılmıştır (Ocak, 2010: 27). Müslümanlar arasında tasavvufun yayılmasıyla birlikte "süfîlerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak faziletli davranışlarını" ifade eden bir anlam kazanmıştır (Şahin, 2017: 15). Tasavvufun önde gelen şeyhleri ve onlara mensup müridlerin anlam dünyası etrafında sözlü olarak gelişim gösteren menkıbeler (Taşgın, 2012: 105), zamanla tabakât kitapları ve evliyâ tezkirelerinde yer almışlardır. Bu noktada Sülemî'nin *Tabakâtu's-Süfîyye*'si, Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcûb*'u ve Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si son derece güzel örnekler sunmaktadır (Sülemî, 2018; Hucvirî, 2014; Kuşeyrî, 2014; Şahin, 2004: 122; Şahin, 2017: 15-16).

Menkıbeler, *Menakıpname* yahut *Velayetname* adlı müstakil eserlerin kaleme alınmasıyla birlikte suya atılan bir taşın meydana getirdiği daireler gibi birbirine eklenerek daha da gelişmiştir (Köprülü, 1943: 421; Ocak, 2010: 31). Elbette menkıbelerin bu gelişiminde Müslüman toplumlarında ortaya çıkıp yayılan tarikatlar da etkili olmuştur. Zira bazı tarikat şeyhlerinin vefatından sonra yazılan menakıpnameler, onların ortaya koyduğu hârikülâde olaylar anlamına gelen kerâmetleri de ihtiva

etmiştir (Şahin, 2017: 16; Şahin, 2018: 88). Böylece menakıpnameler, sadece sûfilerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak faziletli davranışlarını nakletmekle kalmamış, aynı zamanda bünyesinde yaşadıkları iktidar ve toplumla olan ilişkilerini ve karşılaştıkları güçlükler karşısında ortaya koydukları kerâmetleri de anlatan eserlerin genel adı olmuştur. İlk olarak Arapça, daha sonra Farsça ve Türkçe olmak üzere farklı dillerde kaleme alınan bu eserler, dinî-tasavvufî bir kimliğe de sahip olduğundan kutsal metinler addedilip oldukça saygı görmüşlerdir (Elvan Çelebi, 2017; Ocak, 2010: 32-33; Yıldız, 2020: 44).

Yazıldıkları dönemin dinî-tasavvufî hayatına yahut beslendikleri tasavvufî çevrelerin inanç, ibadet, erkân ve hiyerarşik yapısına (Taşgın, 2012: 105) ışık tutan menakıpnamelerin tarih açısından önemini ülkemizde ilk olarak belirten M. Fuad Köprülü olmuştur. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde Ahmed Yesevî bahsine “halkın muhayyilesi üzerinde kuvvetli izler bırakan” menakıpnamelerin önemini vurgulayarak başlamıştır (2013: 57). Aynı müellif, *Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları* adlı çalışmasında Hıristiyan din adamları ve azizlerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı *hagiografi* tarzındaki edebî eserlerle menakıpnamelerin kullanımını kıyaslamaktadır. Bu noktada *hagiografi* tarzındaki eserlerin Orta Çağ Batı Edebiyatında oldukça sık kullanılmasına rağmen ülkemizde menakıpnamelerden yeterince istifade edilmediğini de ileri sürmektedir. Bunun nedenini ise bazı araştırmacıların tarihî kaynak mefhumunu oldukça dar manada anlamalarına bağlamaktadır. Hâlbuki menakıpnameler, Orta Çağ Müslüman ve Türk tarihinin karanlıkta kalan birçok yönünü aydınlatabilecek bir özelliğe sahiptir (1943: 421-422).

M. Fuad Köprülü'den sonra muhtelif disiplinlere mensup yerli ve yabancı pek çok araştırmacı menakıpnameler üzerine çalışmış ve ciddi bir literatür oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Orhan Köprülü'nün bir doktora tezi olarak hazırladığı *Tarih Kaynağı Olarak XIV. ve XV. Yüzyıllardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri* adlı çalışması önem arz etmektedir. Nitekim bu çalışmada menakıpnamelere dair genel bir çerçeve çizen Orhan Köprülü, dört menakıpnameyi merkeze alarak bunların tarihî kaynak olarak nasıl kullanılması gerektiğine dair bazı açıklamalarda bulunmuştur (1951; Ocak, 2010: XII-XIII). Menakıpnameler üzerine çalışan bir diğer araştırmacı da Ahmet Yaşar Ocak'tır. Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri* adlı çalışmasında seçili bazı menakıpnameler üzerinden inanç motiflerinin izlerini aramıştır (2013: 25-53). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeleri (Metodolojik Bir Yaklaşım)* adlı çalışmasında ise öncelikle velî kavramı ve kültürünün oluşmasına temas ederek Müslümanlar arasında menakıpnamelerin nasıl ortaya çıktığını açıklamıştır. Ocak, bu açıklamaları yaparken yüzyıllara göre menakıpnamelerin muhtevasını da tahlil etmiştir. Bununla birlikte menakıpnamelerin yazılış sebeplerine bu eserleri kaleme alan müelliflerin dinî-tasavvufî kimliğiyle birlikte değinmeyi de ihmal etmemiştir (2010: 1-18; Şahin, 2017: 13-14; Veli ve kerâmet kültü için ayrıca bkz: Öztürk, 2013: 194-235). *Menâkıbu'l-Kudsîyye*'yi merkeze alarak menakıpnamelerde

takip edilmesi gereken usul üzerine bir çalışma kaleme alan Mertol Tulum ise filoloji, edebiyat ve tarih arasındaki köprüye dikkat çekmektedir. Araştırmacı *Nâme-i Kudsi* adını verdiği eserde, Ahmet Yaşar Ocak ve İsmail E. Erünsal tarafından hazırlanan *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsibi'l-Ünsiyye* adlı çalışmaya yönelik bazı eleştiriler de yönelmektedir (2017: 11-38; Elvan Çelebi, 2014). Yakın zamanda menakıpnamelere göre tasavvufi zümreleri ele alan bir çalışma da Rauf Kahraman Ürkmez tarafından yapılmıştır. 13. yüzyıl Orta Çağ Anadolu'sunda faaliyet gösteren tasavvufi zümreleri menakıpnamelerin sunduğu bilgiler ışığında inceleyen Ürkmez, bu metinlerin şeyh ve dervişlerin dünyasını anlama noktasında son derece önemli olduğunu haklı olarak dile getirmektedir. Anadolu'daki tasavvufi zümrelerin nasıl ortaya çıkıp yaygınlık kazandığını menakıpnameler üzerinden takip eden Ürkmez, aynı zamanda siyaset ve sülûlik problematiğine de temas etmektedir (2018: V-VII). Mezkûr problematiği farklı bir zaviyeden değerlendiren diğer bir araştırmacı ise Moğollar'ın Anadolu'daki dinî siyasetleri üzerine yoğunlaşan Mustafa Akkuş'tur. Akkuş, Moğollar'ın Anadolu'yu tahakküm altına aldığı dönemi mercek altına alarak, bu süreçte tasavvufi zümrelerin Moğollar'a karşı nasıl bir tavır sergilediklerini ortaya koymaktadır. Araştırmacıya göre Anadolu'daki bazı tasavvufi zümreler, Moğollar'a karşı mücadele ederken bazıları da Moğol yanlısı bir politika takip etmiştir (2011: 229-357).

Bu çalışmada ise *Nefahâtü'l-Üns*, *Menâkıbü'l-ârîfîn*, *Sipehsâlâr Risalesi* ve *Vilâyet-Nâme* gibi menakıpnameler tarihî kaynaklarla birlikte ele alınarak Moğol istilâ sürecine dair iki farklı aktarım biçiminin nasıl oluştuğu sorusuna bazı cevaplar aranmıştır. Bu cevaplar aranırken öncelikle tarihî kaynaklar ışığında Moğol istilâsına dair genel bir çerçeve çizilmiş akabinde aynı sürecin bazı şeyh ve dervişlerin anlam dünyasında nasıl algılandığı menakıpnamelere yansıyan örnekler üzerinden açıklanmıştır. Zira menakıpnameler, tarihî kaynaklardan farklı olarak istilâ sürecinin nasıl başladığını kendine özgü dil ve anlam dünyasıyla yeniden yorumlayarak sunmaktadır. Burada karşımıza çıkan iki farklı aktarım biçiminden hangisinin gerçeği yansıttığını tartışmaktan ziyade bazı şeyh ve dervişlerin sürece dair muhayyilesinin tespiti amaçlanmıştır. Bununla birlikte tespit edilmesi amaçlanan bir diğer husus ise Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 1221), Bahâeddin Veled (ö. 1231), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273) ve Hacı Bektaş Veli (ö. 1271) başta olmak üzere tasavvufun bazı öncü isimlerinin istilâ sürecinde gösterdikleri kerâmetler olacaktır. Her şeyden önce son derece geniş coğrafyalara yayılan ve her coğrafyada farklı akisler uyandıran Moğol istilâsının Müslüman toplumlarını nasıl etkilediğine dair genel bir bakış sunmak gerekmektedir. Nitekim bu genel bakış, çalışmanın sınırlarını ortaya koyacağı gibi konunun daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte ele alınan menkıbelerin hangi tarihsel zaman ve mekânda oluştuklarına dair bir fikir de verecektir.

2. Moğol İstilâsına Genel Bakış

Cengiz Han (1206-1227) liderliğinde birleşen Moğollar, hedefledikleri dünya devleti için hazırlıklara başlamıştır (Cüveynî, 2013: 82-83; Vladimirtsov, 1995: 58-60). Siyasi ve askeri bir deha addedilen Cengiz Han, istilâ hareketini başlatmadan

önce Moğollar'ı âdeta bir toplum mühendisi gibi tahlil etmiş ve yaşanan sorunlara çağın şartlarına uygun çözümler üretmiştir (Moğolların Gizli Tarihi, 2019: 125-141; Cüveynî, 2013: 84-91; Yuvalı, 2017: 21-23). Bu hususta öncelikle siyasi birlikten yoksun ve sürekli birbirleriyle mücadele hâlinde olan kabileleri cihan hâkimiyeti mefkûresi etrafında birleştirerek yeni bir toplumsal düzen kurmuştur (Cüveynî, 2013: 82-84; Cûzcânî, 2016: 47-49; Abû'l-Farac, 1987: 476-478; Golden, 2017: 293-297; Spuler, 2011: 32-33).

Cengiz Han, kurduğu yeni toplumsal düzenin temellerini sağlamlaştırmak ve hareketine meşruiyet kazandırmak için dinî bir kimlik kullanmayı da ihmal etmemiştir. Tarih sahnesine çıkan birçok lider gibi o da soyunu Tanrısal bir güce dayandırmıştır. Ayrıca Tanrı'nın yeryüzünü kendisine vaad ettiğini ifade ederek (Moğolların Gizli Tarihi, 2019: 3-8; Abû'l-Farac, 1987: 477-478; Ebû'l-Ferec, 2011: 5-6; Özdemir, 2011: 44-45) çok kısa bir süre zarfında dönemin en güçlü devletleri olan Çin, Karahıtaylar ve Hârizmşahlar ile mücadele edebilecek bir güce erişmiştir (İbnü'l-Esir, 1987: 329; Erdem, 1995: 30). Orta Çağ'ın en büyük devletlerinden biri olan Hârizmşahlar ile sınır komşusu haline gelmesi ise kaçınılmaz bir mücadeleyi beraberinde getirmiştir. Yaşanan mücadeleler karşısında tutunamayan Hârizmşahlar, yüzyıllar boyunca Türk-İslâm medeniyetinin başlıca ilim ve kültür merkezleri olan Semerkand, Buhara, Hârizm, Mâverâünnehir, Horasan ve İran gibi coğrafyalarını Moğol hâkimiyetine bırakmak zorunda kalmıştır (Cüveynî, 2013: 119-177; Cûzcânî, 2016: 61-76; Ötemiş Hacı, 2018: 3; Grousset, 1999: 231-232; Özgüdenli, 2020: 225-227).

Ömrünü savaş meydanlarında geçiren Cengiz Han, ilerlemiş yaşına rağmen katılmış olduğu son seferinde bir hastalığa yakalanarak 1227 yılında vefat etmiştir (Moğolların Gizli Tarihi, 2019: 187-205; Cüveynî, 2013: 184-187). Kurucu liderin ölümünden sonra yeni bir döneme giren Moğollar, kısa bir duraklamadan sonra yeniden toparlanıp harekete geçmiştir (Cüveynî, 2013: 158-184). Anadolu'nun da tahakküm altına alındığı bu dönemde Moğollar'ın hedefleri arasına Batınîler, Abbasîler ve Memlûkler de eklenmiştir (Cüveynî, 2013: 497-505; Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 13-18; Yuvalı, 2017: 114-115; Yıldız, 2006: 1-20). Moğollar'ın yeni Büyük Hanı seçilen Mengü (1251-1259) mezkûr hedefleri gerçekleştirmek için kardeşi Hülâgû'yu görevlendirmiştir. Kendisine verilen emirleri yerine getirmek için batı seferine çıkan Hülâgû, 1256 yılında Alamut Kalesi'ni alarak ilk görevini tamamlamış ve darbedilen paralara kendi adını da ekleyerek ilhanlığını duyurmuştur (Cüveynî, 2013: 503-506; Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 18; Abû'l-Farac, 1987: 560; Allsen, 1979: 38-63; Allsen, 1986: 495-521; Spuler, 2011: 59-77; Şahin, 2010: 43; Yuvalı, 2017: 114-115). Batınîler meselesini büyük ölçüde çözüme kavuşturduktan sonra Bağdat üzerine sefer düzenlemiş ve 1258 yılında Hilâfet merkezinin topraklarında Moğol hâkimiyetini tesis etmiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 47; Cûzcânî, 2016: 162; Ebû'l-Ferec, 2011: 34-35; Aksarayî, 2000: 38-40). Bağdat'tan sonra Suriye ve Mısır'a doğru harekete geçen Moğollar'ın batı ilerleyişi 1260 yılında meydana gelen Aynicâlût Savaşı'yla son bulmuştur. Bu savaşla birlikte Moğollar'a karşı büyük bir zafer kazanan Memlûkler,

Müslümanların yeni umudu hâline gelmiş ve bölgede kurulan yeni düzende yerlerini almıştır (Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 58-59; Ebü'l-Ferec, 2011: 43; Kazvinî, 2018: 478; Amitai-Preiss, 1996: 37-38; Lapidus, 1984: 9-43; Spuler, 2011: 68; Yuvalı, 2017: 175).

Devletlerin siyasi haritasını yeniden şekillendiren Moğol istilâsı, aynı zamanda etnik ve demografik yapı başta olmak üzere büyük değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir (Serrâc, 2015; Blessing, 2018; Haykıran, 2016; Hodgson, C: 2, 1993; Özgüdenli, 2009; Uyar, 2020). Bu süreçte yaşanan değişim ve dönüşümler, muhtelif coğrafyalarda yaşayan toplumlara da oldukça etkilemiştir. Orta Asya başta olmak üzere Hârizm, Horasan, İran, Irak, Azerbaycan, Anadolu ve Suriye’de yaşanan süreçte binlerce insan hayatını kaybetmiş, nice medeniyetler harap olmuş ve yerleşim yerleri baykuşların tünediği birer virane hâline gelmiştir (Cüveynî, 2013: 1-2). Bu sancılı süreçte kimi halklar aylar süren kuşatmalarda kıtlıkla imtihan olurken, kimileri de Moğollar’a direndikleri için kılıçtan geçirilmiştir (Cüveynî, 2013: 119-125). Yapılan katliamların duyulmasıyla mücadele etmeksizin teslimiyetçi bir tavır sergileyenler olduğu gibi muhtelif coğrafyalara göç edenler de olmuştur (İbnü'l-Esîr, 1987: 325; Cûcânî, 2016: 56-57; Necmeddîn-i Dâye, 2013: 51-54). Bu göçerlerden bir kısmı da henüz istilâ hareketinin etkilerinin hissedilmediği Anadolu’yu mesken tutmuştur. Bu noktada özellikle Selçuklular’ın başkenti Konya, evlerinden ve yurtlarından ayrılmak durumunda kalan binlerce insana ev sahipliği yapmıştır. Elbette yeni gelen misafirler arasında Anadolu’nun dinî-tasavvufî çehresini değiştiren ve buradaki irfan geleneğine katkı sağlayan bazı şeyh ve dervişler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Moğol istilâsının “marifetin göçü” noktasında da son derece etkili olduğunu söylemek mümkündür (Taşğın ve Atay, 2019: 153-184; Göçerlerin tertip ve düzeni için ayrıca bkz: Taşğın, 2020: 7-16).

Peki, Moğol istilâsı neden ve nasıl başlamıştır? Her şeyden önce ifade etmek gerekir ki, istilâ hareketinin en önemli nedenleri arasında Moğollar’ın inanmış oldukları seçilmiş millet inancı ve peşi sıra gelen dünya devleti düşüncesi gelmektedir. Moğollar’ın sahip olduğu bu düşünceler, istilâ hareketi boyunca onlara büyük bir güç kaynağı olduğu gibi sonrasında kurdukları yeni siyasi oluşumların da temel dayanağı olmuştur. Bununla birlikte İslâm âleminin zenginliği ve Müslüman devletlerinin davetkâr tutumu da Moğollar’ı harekete geçiren ve onlara yeni hedefler gösteren diğer nedenler arasında zikredilmektedir (Golden, 2017: 296; Grousset, 1999: 190; Kafesoğlu, 2000: 243-246; Özdemir, 2011: 53). Elbette tüm bu nedenlerin yanı sıra Moğol istilâsının nasıl başladığı da önem arz etmektedir. Zira Otrar’da yaşanan bazı gelişmeler, Moğollar ile Hârizmşahlar’ı kaçınılmaz bir savaşın eşiğine getirmiştir. Rivayetlere göre, Cengiz Han’ın hazırlanmış olduğu ticaret kervanı Otrar’a vardığı zaman vahim bir âkıbete uğramıştır. Otrar valisi İnalçuk, Hintli bir tüccarın kendisine saygı duymadığını gerekçe göstererek mallarına el koyup onları hapsedirmiştir (Kazvinî, 2018: 395; Grousset, 1999: 233). Akabinde Sultan Muhammed’den de izin alarak onları öldürmüştür (İbnü'l-Esîr, 1987: 320; Kazvinî, 2018: 395). Cûcânî,

İnalçuk'un altın ve gümüşe olan tamahı nedeniyle tüccarları ve onlarla birlikte gelen elçileri öldürdüğünü ifade etmektedir. Aynı müellife göre, o sırada hamamda bulunan bir deve çobanı bir yolunu bularak kaçmayı başarmış ve durumu Cengiz Han'a bildirmiştir (Cûzcânî, 2016: 49-53). Yaşanan gelişmeleri öğrenen Cengiz Han harekete geçmiş ve Müslüman toplumlar üzerine istilâ hareketini başlatmıştır (Cüveynî, 2013: 119-177).

3. Bazı Şeyh ve Dervişlerin Anlam Dünyasında Moğol İstilâsı

Orta Çağ'da devletlerin akıbetini belirleyen ve toplumlar üzerinde yadsınamaz etkiler bırakan Moğol istilâsının başlama nedenini *Nefahâtü'l-Üns*, *Vilâyet-Nâme* ve *Menâkıbü'l-ârifîn* gibi menakıpnameler üzerinden okuduğumuzda karşımıza tarihî kaynaklardan farklı bir aktarım biçimi çıkmaktadır. Mezkûr menakıpnamelerin kayıtlarına geçmeden önce ifade edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Öncelikle belirtilmelidir ki, her menakıpname istilâ hareketini farklı bir nedene bağlamaktadır. Bu durum menakıpnamelerin yazıldıkları dönemin dinî-tasavvufî hayatı yahut beslendikleri tasavvufî çevrelerle doğrudan alakalıdır. Aynı alakayı menakıpnamelerde yer alan şeyh ve derviş hikâyelerinde de görmek mümkündür. Zira büyük ihtimalle bu hikâyeler bizzat menakıpnamelerde yer alan şeyh ve dervişler tarafından değil, onlarla aynı anlam dünyasında yaşayan bazı müellifler tarafından kaleme alınmıştır.

Oldukça elzem olan bu kısa açıklamadan sonra Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim Abdurrahmân Câmî (ö. 1492)'nin (Okumuş, 1993: 94-99) *Nefahâtü'l-Üns* adlı eserinde geçen rivayete geçilebilir. Abdurrahmân Câmî, bu eserinde bazı şeyh ve dervişlerin anlam dünyasına ışık tutarak Moğol istilâsının neden başladığını tamamen onların zaviyesinden değerlendirmiştir. Müellifin nakletmiş olduğu bir menkıbeye göre, Sultan Muhammed, annesi Terken Hatun'un da oldukça itibar ettiği Necmeddîn-i Kübrâ'nın müridi Şeyh Mecdüddîn-i Bağdâdî'yi bazı iftiralar nedeniyle öldürmüştür. Müridinin ölüm haberi Necmüddîn-i Kübrâ'ya ulaştığında uzun bir süre secdeye kapandıktan sonra etrafındakilere Şeyh Mecdüddîn-i Bağdâdî'nin diyetini Sultan Muhammed'in mülkünden alması için Allah'a dua ettiğini belirtmiştir. Sultan Muhammed, yapılan bu duayı haber alınca derhâl harekete geçmiş ve altın dolusu bir leğenle Necmüddîn-i Kübrâ'nın huzuruna gelmiştir. Abdurrahman Câmî, bu altın dolusu leğenin üzerinde kılıç ve kefenin olduğunu ifade ettikten sonra Sultan'ın Şeyh'e: "Diyet istiyorsan işte altınlar, kısas istiyorsanız işte kılıç" dediğini de sözlerine eklemektedir. Necmüddîn-i Kübrâ, Sultan Muhammed'in bu teslimiyetçi tavrına cevap olarak: "Onun diyeti senin mülkündür. Senin de, birçok kişinin de başı gider. Biz de sizin yüzünüzden gideriz" ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler karşısında Sultan Muhammed çaresiz bir vaziyette geri dönmüş ve kısa bir süre sonra da Müslüman toplumlarını etkileyen Moğol istilâsı başlamıştır (Abdurrahman Câmî, 2011: 570).

Abdurrahman Câmî'nin "Şeyh Mecdüddîn-i Bağdâdî'nin diyeti" olarak başladığını belirttiği Moğol istilâsı, Alevilik ve Bektaşılık araştırmalarının başvuru eseri olan *Vilâyet-Nâme*'de ise bir başka nedene bağlamaktadır. Eserde geçen

menkıbeye göre, tasavvuf yolu olarak ifade edilen rasad (mirsâd) bilgisine dair (Necmeddîn-i Dâye, 2013: 31-32) bir kitap kaleme alan Necmüddîn-i Kübrâ büyük bir haksızlığa uğramıştır. Zira yazmış olduğu kitabını dönemin Abbasî halifesine sunan Necmüddîn-i Kübrâ, hiç beklemediği bir durumla karşılaşmıştır. Çünkü “aklı son derece kıt” olduğu ifade edilen bu halife, bir süre kitaba baktıktan sonra onu Şat ırmağına atmıştır. Yanında bulunan vezirler ona, Necmüddîn-i Kübrâ’nın oldukça yüce bir kişi olduğunu, ömrünü bu kitap için sarf ettiğini ve rasad bilgisinde eşsiz olduğunu belirtmiş olsalar da sonuç değişmemiştir. Halifenin bu tavrı karşısında oldukça incinen Necmüddîn-i Kübrâ mahzun bir halde oradan ayrılmıştır. Kendisine yapılan bu haksızlığı kabullenemeyen Necmüddîn-i Kübrâ, halifeye bir ders vermeyi düşünmüş ve bu amaç doğrultusunda Cengiz Han ile görüşerek onu Bağdat üzerine bir sefere ikna etmiştir. Yapılan sefer neticesinde halife mağlup olmuş ve Bağdat’ta Moğol hâkimiyeti tesis edilmiştir. Böylece halife, Necmüddîn-i Kübrâ’yı incitmenin bedelini iktidarını kaybetmekle ödemiştir (*Vilâyet-Nâme*, 2016: 38-39).

Menâkıpnamelere göre iktidarını bir şeyh veya dervişin incinmesine bağlı olarak kaybeden sadece Abbasî halifesi olmamıştır. Benzer bir akıbete uğrayan bir diğer kişi de Sultan Muhammed’dir. Daha önce Kübrevî şeyhi Mecdüddîn-i Bağdâdî’yi bazı iftiralar neticesinde öldürdüğü ifade edilen Sultan Muhammed, bu defa da Ahmed Eflâkî (ö. 1360)’nin *Menâkıbü’l-‘ârifîn* adlı eserinde nakletmiş olduğu bir menkıbede karşımıza çıkmaktadır. Bu menkıbeye göre, Hârizmşahlar ile akrabalık bağı bulunan Sultanü’l-Ulemâ Bahâeddin Veled’in kerâmetleri ve ünü Horasan’ın Belh şehrinde oldukça yayılmıştır (Ahmed Eflâkî, 2012: 67-69). Ancak gün geçtikçe artan bu şöhret, içlerinde İmam Fahreddin Râzî’nin de bulunduğu bir grup bilgin ve filozofun ona karşı cephe almasına zemin hazırlamıştır. Siyasî gücün desteğini de alan bu gruba karşı oldukça çetin bir mücadele veren Bahâeddin Veled, bir gün minberde vaaz esnasında Fahreddin Râzî ve Sultan Muhammed’in ismini de zikrederek onları bid’atçı olarak nitelendirmiştir. Mevlevî bir müellif olan Ahmed Eflâkî’nin ifadesine göre, bir ayna gibi her birinin durumunu onlara gösteren Bahâeddin Veled, onların ilahî mutluluğu bırakarak kendilerini karanlığa attıklarını belirtmiştir. Bu karanlık ise onları kötülüğe sevk etmiş ve böylece vesvese, boş hayal, insanı bozan sevdalar ve sapıklıklar ortaya çıkmıştır (Ahmed Eflâkî, 2012: 70; Ayr. Bkz: Sipehsâlar, 2011: 24-27).

Bahâeddin Veled’in bu sözleri karşısında bilgin ve filozoflar harekete geçmiş ve sözbirliği ederek Sultan Muhammed’in huzuruna çıkmışlardır. Sultanın huzurunda: “Bahâ Veled, Belh halkını tamamıyla kendine bağlamıştır. Bize ve size asla itibar etmiyor, kıymet vermiyor, bizim eserlerimizi kabul etmiyor ve zahir ilmi, bâtin ilmin bir dalı olarak farz ediyor” ifadeleriyle sözlerine başlamışlardır. Akabinde “Emr-i ma’ruf ile kendini meşhur ederek birkaç gün içinde saltanat tahtına kastedecek. Bütün halkın aşağı tabakası ve ayaktakımı onunla birleşmiştir. Bunu hemen önlemek için bu konuda düşünmek ve çareler aramak gerekir” şeklinde telkinde bulunmuşlardır. (Ahmed Eflâkî, 2012: 71; Ayr. Bkz: Sipehsâlar, 2011: 27). Bu sözler karşısında Sultan Muhammed: “Şeyhimiz eğer Belh ülkesini kabul ederse, bugünden itibaren padişahlık,

topraklar ve askerler onun olsun ve bana da başka bir ülkeye gitmek için müsaade etsin. Ben de oraya gidip yerleşeyim, çünkü bir ülkede iki padişahın bulunması uygun değildir” sözlerini ihtiva eden mektubunu bir elçiyle birlikte Bahâeddin Veled’e göndermiştir. Bahâeddin Veled, Sultan Muhammed’in bu teklifine karşılık olarak: “Biz dervişiz, bize ülke ve saltanat uygun düşmez” şeklinde cevap vermiştir (Ahmed Eflâkî, 2012: 71). Akabinde Belh’ten ayrılmak için hazırlıklara başlamıştır. Bahâeddin Veled’in şehirden ayrılacağı haberleri yayılınca ahali arasında feryat ve figanlar yükselmiş ve bu ayrılığın büyük bir felâkete neden olacağına dair bir intiba oluşmuştur. Yaptıklarından son derece pişman olan Sultan Muhammed, Bahâeddin Veled’in yanına gelerek özür dilemiş ve onu bu seferden vazgeçirmek istemişse de başarılı olamamıştır (Ahmed Eflâkî, 2012: 72; Ayr. Bkz: Sipehsâlar, 2011: 27-28).

Bahâeddin Veled, şehirden ayrılmadan önce bir cuma günü büyük bir vaaz tertip edilmesini istemiştir. O gün yapılan vaazda: “Ey fani dünyanın sultanı, eğer bilmiyorsan ve haberin yoksa benim de senin gibi bir sultan olduğumu bil ve öğren” diyerek sözlerine başlamıştır. Sözlerinin devamında kendisini “bilginlerin sultanı” olduğunu ifade eden Bahâeddin Veled, bu yönüyle kendi iktidarının daha önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Son olarak da artık bu şehirden ayrılacağını ve kısa bir süre sonra Tanrı’nın ordusu olan Moğollar’ın gelip Horasan’ı işgal edeceğini haber vermiştir. Bahâeddin Veled’e göre Moğollar, dünyayı altüst edecek ve Sultan Muhammed’i ülkesinden çıkaracaktır. Sonuçta ise Rum sultanının elinden ölecektir (Ahmed Eflâkî, 2012: 72-73). Yaptığı son vaazdan sonra Belh’ten ayrılan Bahâeddin Veled, uzun bir yolculuktan sonra Anadolu’ya ulaşmıştır. Bahâeddin Veled, henüz yolculuğunu tamamlamadan Cengiz Han beş yüz bine yakın Moğol askeriyle Belh’i kuşatmış ve burada büyük bir yıkım gerçekleştirmiştir (Ahmed Eflâkî, 2012: 76).

Görüldüğü üzere her bir menakıpname yazarı Moğol istilâsının neden ve nasıl başladığını kendi zaviyesinde ele alarak değerlendirmektedir. Abdurrahman Câmî’nin rivayetine göre Moğol istilâsı “Şeyh Mecdüddîn-i Bağdâdî’nin diyeti” olarak başlamıştır. Menakıpnamedeki diyet hikâyesi aynı zamanda Hârizmşah Sultanı Muhammed ile Kübrevîler arasında büyük bir çatışmanın olduğunu da gözler önüne sermektedir. Bu çatışma Sultan Muhammed’in Kübrevî dervişini öldürmesiyle alevlenmiştir. Fakat Sultan Muhammed de alevlenen bu çatışmadan nasibini almış, Kübrevîler’e karşı menfi tutum ve davranışlarının bedelini canını ve devletini kaybederek ödemiştir. *Vilâyet-Nâme*’nin Moğol istilâsına dair kaydetmiş olduğu hikâyede ise bu defa haksızlığa bizzat uğrayan Necmüddîn-i Kübrâ’dır. Bu hikâyede Hârizmşahlar değil Abbasîler ön plandadır. Her ne kadar *Vilâyet-Nâme*’de adı doğrudan zikredilmese de Necmüddîn-i Kübrâ’ya haksızlık yapanın “aklı kıt bir Abbasî halifesi” olduğu belirtilmektedir. Abbasî halifesinin büyük bir emek mahsulü olan rasad bilgisine dair kitabı ırmağa atması Necmüddîn-i Kübrâ’yı oldukça incitmiş ve Moğol istilâsının başlamasına zemin hazırlamıştır. Zira Necmüddîn-i Kübrâ, Cengiz Han ile görüşerek onu Abbasîler üzerine sevk etmiştir. Böylece Abbasî halifesi, hatasının bedelini iktidarını kaybetmekle ödemiştir. Benzer bir hikâyeyi

de *Menâkıbü'l-ârifin* kayıt altına almaktadır. Bu defa Hârizmşahlar tarafından haksızlığa uğrayan Sultanü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled olmuştur. *Menâkıbü'l-ârifin*, *Nefahâtü'l-Üns*'ten farklı olarak Hârizmşahlar'ın yıkılışını ve Sultan Muhammed'in ölümünü Bahâeddin Veled'e reva görülen davranışlara bağlamaktadır. Mezkûr menakıpnamelerde geçen hikâyeler bir bütün olarak incelendiğinde siyasî iktidar ile tasavvufi zümreler arasında bazı sorunlar olduğu görülmektedir. Yaşanan bu sorunlar, Moğol istilâsının başlamasına neden olmuştur. Ancak ifade etmek gerekir ki, bir hikâyede istilâ hareketinin başlama nedeni olarak gösterilen bazı şeyh ve dervişler, diğer hikâyede istilâ hareketinin bir sonucu olarak öldürülmüştür. Dolayısıyla istilâ sürecinde yaşanan gelişmeler ele alınırken menakıpnamelerdeki her bir hikâyeyi kendi olay örgüsü içinde değerlendirmek gerekmektedir. Zira bu olay örgüleri menakıpname yazarları tarafından aynı anlam dünyasını paylaştıkları şeyh ve dervişleri yüceltmek veya onların istilâ sürecinde oynadıkları rolleri ön plana çıkarmak için oluşturulmuştur.

4. Bazı Şeyh ve Dervişlerin İstilâ Sürecinde Gösterdikleri Kerâmetler

Şeyh ve dervişlerin anlam dünyasına ışık tutarak Moğol istilâsının neden başladığını kendi zaviyelerinden sunan menakıpnameler, Necmeddîn-i Kübrâ, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Hacı Bektaş Veli başta olmak üzere bazı mutasavvıfların istilâ sürecinde gösterdikleri kerâmetlerini de ortaya koymaktadır. Mezkûr isimlerden Necmeddîn-i Kübrâ'nın Hârizm işgali esnasında gösterdiği kerâmetlere geçmeden önce bu hususta tarihî kaynaklarda yer alan bilgilere temas etmek yararlı olacaktır. Zira bu süreçte yaşanan gelişmeleri bilmeden, menakıpnamelere konu olan kerâmetlerin hangi sosyo-psikolojik ahvalde meydana geldiğini tespit etmek hiç de kolay olmayacaktır. Bu noktada Orta Çağ müellifleri arasında Moğollar'a dair ayrıntılı bilgiler veren İbnü'l-Esîr son derece güzel bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü müellif: “Keşke annem beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felâketten evvel ölüp gitseydim! Adım ve sanım unutulsaydı da bu olayla karşılaşmasaydım” gibi ifadelerle sözlerine başlamaktadır (İbnü'l-Esîr, 1987: 316). Bu denli duygu yüklü cümlelerle sözlerine başlayan müellif, istilâ hareketi boyunca yaşananları insanlık tarihi boyunca meydana gelen büyük olaylarla karşılaştırarak “Moğol felâketinin” daha büyük olduğuna kanaat getirmektedir (İbnü'l-Esîr, 1987: 316-317). Her ne kadar müellifin bazı olayları oldukça abarttığı bilinse de gerçekten de yaşananları “büyük bir felâket” olarak kabul etmek gerekmektedir. Çünkü “İslâm'ın kubbesi” ve “Doğu'nun Medine'si” olarak tarif edilen Buhara'da meydana gelen olaylar bile bu iddiayı destekler mahiyettedir (Cüveynî, 2013: 130; Turan, 2013: 483-484). Zira 1220 yılında Buhara'ya gelen Moğollar, Müslümanlar'ın kutsallarına saygı duymadıkları gibi kadınlara da musallat olmuş ve boyu bir mızraktan uzun olan erkekleri katletmişlerdir (İbnü'l-Esîr, 1987: 323-326; Cüveynî, 2013: 130-138; Ebû'l Farac, 1987: 505-506; Nesevî, 1934: 34-35; Boyle, 1968: 307). Sağ kalanlardan bazıları Semerkand işgalinde kullanılmak üzere esir edilirken bazıları da bir daha dönmek üzere şehri terk etmek zorunda kalmışlardır (İbnü'l-Esîr, 1987: 325; Cüzcânî, 2016: 56-57).

Buhara’da büyük bir enkaz bırakan Moğollar, yanlarına aldıkları esirlerle birlikte Semerkand’ın işgali için harekete geçmişlerdir. “Dünya cennetlerinin en güzeli” olarak tarif edilen Semerkand da Buhara’nın akıbetine uğramıştır. Zira dönemin kaynakları burada yaşanan katliamlar neticesinde nüfusun dörtte bir oranında azaldığını belirtmektedir (Cüveynî, 2013: 143-147; İbnü’l-Esîr, 1987: 326-327; Ebû’l Farac, 1987: 512-513; Cûzcânî, 2016: 57-58; Grousset, 1999: 272; Turan, 2013: 485). Bu esnada şehirleri Moğollar tarafından işgal edilen Sultan Muhammed ise izini kaybettirmek için Âbeskûn adasına sığınmış ve 1220 yılında burada vefat etmiştir (İbnü’l-Esîr, 1987: 328-329; Ebû’l Farac, 1987: 513-514; Kazvinî, 2018: 396; Nesevî, 1934: 34-36). Sultan’ın ölümüyle birlikte Moğol ilerleyişi son bulmamış, tarihsel süreçte birçok devlete başkentlik yapmış olan Hârizm’e doğru devam etmiştir. Hârizm halkı Moğollar’a karşı büyük bir mücadele vermiş olsa da şehrin büyük bir kısmı harap olmuş ve Moğollar esir aldıkları kadın, çocuk ve sanatkârlardan geriye kalanları kılıçtan geçirmiştir. Burada yaşananları kaleme alan bazı müellifler, öldürülmek üzere her bir Moğol askerine yirmi dört kişinin düştüğünü ifade etmektedir (Ebû’l Farac, 1987: 513; Barthold, 2017: 445; Roux, 2006: 191-194; Turan, 2013: 485-486). Hatta öldürülenler arasında Necmüddîn-i Kübrâ’nın olduğuna dair bazı rivayetler de vardır (Abdurrahman Câmî, 2011: 567). Abdurrahman Câmî’nin de nakletmiş olduğu bu rivayet bazı tarihî kaynaklarda kısaca şu şekilde geçmektedir: Cengiz Han, Hârizm işgali sırasında şöhretini duyduğu ve manevî (sihrî) kudretinden çekindiği için Necmüddîn-i Kübrâ’ya haber göndererek yanına gelmesini istemiştir. Fakat şeyh: “Yetmiş yıl beraber yaşadığım insanlardan ayrılamam; şimdi belâ vakti kaçarsam bu insanlığa sığmaz” diyerek bu isteği kabul etmemiştir. Reşîdüddin Fazlullah, “Bundan sonra onu ölümler arasında bulamadılar, vesselâm” ifadeleriyle Necmüddîn-i Kübrâ’ya dair bahsi kapatmıştır (Barthold, 2017: 445; Gökbulut, 2010: 97Roux, 2006: 194; Turan, 2013: 485-186).

İstilâ hareketine dair detaylı bilgiler sunan Cüveynî gibi bazı tarihçilerinin hiç temas etmediği veya Reşîdüddin Fazlullah gibi bazı tarihçilerin sadece birkaç cümleyle naklettiği Necmüddîn-i Kübrâ’nın ölüm hadisesi, muhtelif menakıpnamelerde farklı yorumlarla oldukça geniş yer bulmuştur. *Nefahâtü’l-Üns*’te geçen bir menkıbeye göre, Moğollar Hârizm’e geldikleri zaman Necmüddîn-i Kübrâ müridlerini toplayarak onlarla istişarede bulunmuştur. Onları “bu ümmet içinde benzeri görülmemiş bir fitne” olarak tanımladığı Moğollar’a karşı uyarılmıştır. Akabinde derhâl Hârizm’i terk ederek kendi memleketlerine gitmelerini emretmiştir. Şeyhlerinin bu emri üzerine müritleri de: “Hz. Şeyh dua buyursa da, bu fitne Müslümanların diyarından defolup gitse” talepleriyle karşılık vermiştir. Müritlerinin bu talebi karşısında Necmüddîn-i Kübrâ yaşananları “mübrem kaza” olarak değerlendirecek, buna duayla engel olamayacağını belirtmiştir. Daha sonra Necmüddîn-i Kübrâ’nın bazı dostları araya girerek Horasan’a gitmesini teklif etmişlerdir. Fakat burada şehit olmak istediğini belirten Necmüddîn-i Kübrâ bu teklifi de kabul etmemiştir. Moğollar şehre geldikleri zaman yanında kalan müridlerini Allah yolunda savaşmaya davet eden Necmüddîn-i Kübrâ, savaşta bizzat

hazırlanmak üzere evine giderek hırkasını giymiş ve kemerini kuşanmıştır. Eline aldığı okla birlikte Moğollar'ın karşısına dikilen Necmüddîn-i Kübrâ, nihayetinde almış olduğu bir darbeyle şehit olmuştur. Necmüddîn-i Kübrâ, henüz şehit olmadan önce bir kâfirin perçemini tutmuş ve şehit olduktan sonra da bu perçemi bırakmamıştır. Nihayet kâfirin perçemi kesilerek şeyhin elinden kurtarılabilmektedir. Necmüddîn-i Kübrâ'nın Moğollar'a karşı bu denli mücadelesi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin de bir manzumesine konu olmuştur (Abdurrahman Câmî, 2011: 567-568).

Abdurrahman Câmî'nin nakletmiş olduğu bu menkıbe dışında yer, zaman ve kişiler bakımından hiçbir şekilde tarihsel gerçeklikle uyuşmayan ve oldukça olağanüstü motifler barındıran bir menkıbe daha vardır. Bu menkıbede Cengiz Han'ın torunu Hülâgû (Ö. 1265), İranlı âlim ve filozof Nasîrüddin Tûsî (Ö. 1274), Sultan Muhammed ve Necmüddîn-i Kübrâ aynı olay örgüsü içinde yer almaktadır. Hârizm işgali sırasında meydana gelen kerâmetleri konu edinen bu menkıbeye göre, akşam vakti şehri kuşatma altına alan Hülâgû, sabah olduğunda burayı alacağını belirtmiştir. Fakat sabah uyandığında hiç beklenmedik bir olayla karşılaşmıştır. Zira Necmüddîn-i Kübrâ göstermiş olduğu bir kerâmetle şehri Moğollar'a görünmez kılmıştır. Bu konuda Hülâgû'nun yanında yer alan Nasîrüddin Tûsî'nin çabaları da sonuç vermemiştir. Yaşanan gelişmeler karşısında Hülâgû, Necmüddîn-i Kübrâ'ya elçi göndererek dilerse ailesiyle birlikte şehri terk etmesine izin vermiştir. Hayatının en güzel günlerini yaşadığı bu şehri musibet zamanında terk etmenin alçaklık ve zillet olacağını belirten Necmüddîn-i Kübrâ, bu teklifi kabul etmemiştir. Hülâgû ile Necmüddîn-i Kübrâ arasında bu gelişmeler yaşanırken Sultan Muhammed de müneccimlerle görüşerek Moğollar'ın durumunu öğrenmek istemiştir. Müneccimler, Moğollar'ın Çin tarafına doğru gittiğini haber verince Sultan Muhammed, şehrin dışına çıkmak istemiştir. Fakat Necmüddîn-i Kübrâ, şehrin kapısına oturarak ayaklarını uzatmış ve yolu kapatmıştır. Sultan ondan ayağını çekmesini isteyince olayların seyri tamamen değişmiş ve Hârizm Moğollar'a apaçık görünür olmuştur. Artık kaçınılmaz olan Hârizm'in işgali sırasında Necmüddîn-i Kübrâ'nın başı da Hülâgû'nun oğlu olduğu ifade edilen bir genç tarafından kesilmiştir. Fakat şeyh bu hâlde bile kendisini öldürenin perçemini bırakmamıştır. Nasîrüddin Tûsî, bu gencin kurtulabilmesi için mutlaka Müslüman olması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine kelime-i şehâdet getiren genç Müslüman olmuştur. Bu esnada “kesik başlı şeyh” dile gelerek: “Biliniz ki ben onu cennete götürüyorum. Zira o benim için büyük bir iftihadır” diyerek birden gözden kaybolmuştur (Gökbulut, 2010: 66-67; Kesik baş için bkz: Ocak, 2020).

Moğollar'ın istilâ hareketi Anadolu'ya ulaşınca bu defa da tüm zamanların en ünlü mutasavvıflarından biri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî etrafında şekillenen kerâmetler menakıpnamelere yansımıştır. Anadolu'da Moğol tahakkümünün yaşandığı bir dönemi tecrübe eden Mevlânâ'nın toplum nazarındaki yerini belirleyebilmek için öncelikle yaşanan tarihi gelişmeleri ele almak gerekmektedir (Ocak, 2011: 199-201). Hatırlanacağı üzere, Moğollar'ın Büyük Hanı Mengü, kardeşi Hülâgû'yu başta Batiniler ve Abbasîler olmak üzere batıdaki meseleleri çözüme kavuşturmak için

görevlendirmiştir. Kendisine verilen görevleri yerine getirmek üzere harekete geçen Hülâgû, bir türlü İran'da hâkimiyet tesis edemeyen Baycu Noyan'a haber göndererek derhâl Mugan'ı terk edip Anadolu'ya gitmesini emretmiştir (Cüveynî, 2013: 503-506; Reşîdüddin Fazlullah, 2013: 18; Abû'l-Farac, 1987: 560-562). Moğollar'ın ünlü Noyan'ı, her ne kadar bulunduğu bölgeyi terk etmek istemese de Hülâgû'ye karşı koyabilecek bir gücü olmadığından bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır. Nihayetle Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus (1246-1249 müstakil, 1249-1262 müşterek saltanat)'a elçi göndererek kendisi ve askerlerinin konaklamaları için bir yer istemiştir (İbn Bibi, 2014: 573; Aksarayî, 2000: 31; Abû'l-Farac, 1987: 562).

Baycu Noyan'dan gelen bu talep Selçuklu iktidarını ve devlet adamlarını büyük bir telaşa sevk etmiştir. Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un huzurunda bir meclis toplanmış ve Noyan'ın asıl maksadını öğrenmek üzere Pervâne Nizameddin Hurşîd görevlendirilmiştir. Ayrıca ülkenin dört bir tarafına ferman gönderilerek Moğollar'a karşı bir ordu oluşturulmuştur. Konya'da toplanan ordunun oldukça kalabalık olduğunu gören Sultan'ın: "Yüce Allah'ın izniyle bu kadar adama ve mala sahip olduğumuza göre yapacağımız şey ya mal vererek fitneyi önlemek ya da savaşmak için harekete geçmektir" ifadeleri henüz Moğollar'a karşı nasıl bir politika takip edeceği noktasında kararsız olduğunu göstermesi açısından önemlidir (İbn Bibi, 2014: 573-574). Dönemin en önemli müelliflerinden biri olan İbn Bibi de taraflı bir bakış açısıyla "hiçbir zaman savaş yüzü görmemiş" ve "kavganın adını duymamış" olan Sultan'ın bu durumunu değerlendirmektedir. Nitekim müellife göre, bazı devlet adamları mevki kazanmak ve işlerini yoluna koymak için "fitne tozunu kaldırıp karışıklık ateşini yakarak" tecrübesiz ve kararsız olan Sultan'ı Moğollar'a karşı savaşa zorlamışlardır. Moğollar ile görüşüp geri dönen Pervâne Nizameddin Hurşîd ise: "Baycu Noyan'ın kalbindeki Sultan'a olan sevgi ve muhabbet eksilmemiştir. Hatta Sultan'a bağlılık ve onun haklarını göz önünde bulundurma konusunda eski davranışlarını aynen sürdürmeye özen göstermektedir" ifadeleriyle onu savaştan vazgeçirmek istemiştir. Fakat mezkûr nedenlerle birlikte Baycu Noyan'ın Hülâgû tarafından yerinden atılması ve eski nüfuzunu kaybettiğine dair oluşan kanaat savaşı kaçınılmaz kılmıştır (İbn Bibi, 2014: 574-576; Aksarayî, 2000: 31-33; Abû'l-Farac, 1987: 562-563).

1256 yılında Aksaray'da meydana gelen Sultan Hanı Savaşı'nı nakleden İbn Bibi, Selçuklu ve Moğol ordularını kastederek "kaza ve kaderin" karşı karşıya geldiğini ve taraflar arasında "kılıç ve oktan" başka hiçbir hakemin kalmadığını ifade etmektedir. Moğollar savaşa büyük bir üstünlükle başlamıştır. Nitekim Selçuklu Sultanı'nın devlet erkânı ve ordu komutanlarıyla yaşamış olduğu sorunlar bir türlü çözülememiş ve bu durum büyük bir mağlubiyeti beraberinde getirmiştir (İbn Bibi, 2014: 574-576; Aksarayî, 2000: 31-33; Abû'l-Farac, 1987: 562-563). Mağlubiyet haberini alan Sultan, yanına Hristiyan dayılarını da alarak Konya'yı terk etmiştir. Savaşın galibi Baycu Noyan ise savunmasız kalan şehre doğru harekete geçmiştir. Yaklaşan Moğollar'ı çaresizce bekleyen Konya halkını Saray Kethüdası Nizameddin Ali teskin etmiştir. Aynı amaç doğrultusunda hareket eden bir diğer kişi de şehrin hatiplerinden

birdir. Nitekim hatip bir cuma günü yanına tüm değerli eşyaları alarak camiye gitmiş ve Konya halkına: “Ey Müslüman cemaat! Bu düşmanın felâketine uğradık; malınızı harcayarak bununla canınızı, aile ve çocuklarınızı satın alınız” ifadeleriyle onlara Moğollar’ı durdurmanın yolunu göstermiştir. Gerçekten de Nizameddîn Ali ve hatibin çabaları olumlu sonuç vermiş ve Konya halkı büyük bir felâketten kurtulmuştur. Çünkü Baycu Noyan, kendileri için toplanan hazineden oldukça memnun kalmış ve herhangi bir direniş göstermeyen Konya halkına dokunmamıştır (İbn Bibi, 2014: 576-577; Turan, 2014: 66-67).

Dönemin bazı kaynakları Moğollar zamanında yaşanan gelişmeleri ve Konya halkının kurtuluşunu ana hatlarıyla bu şekilde nakletmektedir. Aynı süreci menakıpnameler üzerinden takip ettiğimizde ise Konya’nın kurtuluşunun yegâne mimarı olarak Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî karşımıza çıkmaktadır. Mevlânâ’nın bu rolü nasıl üstlendiğini anlamak için Ahmed Eflâkî’nin kayıtlarına bakmak yeterli olacaktır. Nitekim Moğollar’ın Konya’ya gelişine temas ederken Mevlânâ’nın bu felâketi nasıl defettiğine de genişçe yer ayırmıştır. Müellife göre Baycu Noyan, Konya’ya kuşatma altına almaya hazırlanırken çaresiz kalan halk yaşamaktan umudunu kesmiş ve birbiriyle helalleşmiştir. Daha sonra Mevlânâ’ya gelerek feryat edercesine ondan yardım talep etmişlerdir. Halka-begüş kapısından dışarı çıkan Mevlânâ bir tepeye çıkıp kuşluk namazına başlamıştır. Bu durumu gören Moğollar, hep birlikte onu ok yağmuruna tutmak istemişlerdir. Fakat tüm çabaları boşa çıkmış, yayı çekmeleri mümkün olmamıştır. Atlarına binip yanına gitmek isteseler de hiçbiri bir adım dahi ileri gidememiştir. Yaşananlara şahit olan halkın tekbirleri ve feryatları yükselmeye başlamıştır. Baycu Noyan yaşananları öğrendiğinde bizzat dışarı çıkarak ok ve yay istemiştir. Fakat attığı her ok geri gelerek askerlerin ortasına düşmüştür. O da atına binip ilerlemek istese de sonuç alamamıştır. Nihayetinde: “O adam hakikaten Tanrısal bir adamdır. Onun gazabından sakınmak gerekir. Her şehir ve ilde öyle bir adam olsa, buraların halkı bize asla yenilmezdi” diyerek Mevlânâ’nın gücünü kabul etmiştir (Ahmed Eflâkî, 2012: 240-241; Turan, 2014: 67-68). Böylece Mevlânâ’nın göstermiş olduğu kerâmet sayesinde Konya halkı büyük bir katliamdan kurtulmuştur. Fakat Mevlânâ’nın “veli” olarak kabul ettiği Baycu Noyan’ın Konya’ya yıkacağına dair yemininin de yerine gelmesi gerekiyordu. Bunun için de oldukça kolay bir çözüm bulunmuştur. Şehrin bazı burçları yıkılarak Noyan’ın “namus ve hatırı” kurtarılmıştır. Tarihi kaynaklarda da yer alan bu olay, Mevlânâ’nın nasıl bir “Tanrı eri” olduğu merkeze alınarak menkıbelerle yeniden yorumlanmıştır. Bu yorumlardan birine göre, burçlar yıkılırken şehrin içinden bir çılgılık yükselmiştir. Bu durum Mevlânâ’ya bildirildiğinde: “Yıkınlar da bütün Konyalılar, şehrin taştan yapılmış ve hafif bir zelzeleyle yıkılan burç ve bedenle değil de, başka bir beden ve burçla korunmuş olup dikkatle saklandığını gerçek olarak bilsinler” ifadeleriyle karşılık vermiştir (Ahmed Eflâkî, 2012: 241).

Mevlânâ’nın şehri koruyan gerçek beden ve burçlarından kastı hiç kuşkusuz kendisi gibi “Tanrı erleri” olduğu aşikârdır. Zira bu durumu başka bir eserinde de: “Dünyada mazlumların feryatları (kulaklarına) erişince, Tanrı erleri yardıma koşarlar”

mısralarıyla dile getirmektedir (Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, 2015: 242; Ahmed Eflâkî, 2012: 241; Seyyid Burhâneddîn, 2017: 29; Sultan Veled, 2014: 301-304; Sipehsâlâr, 2011: 45-52). Ayrıca Konya'ya Medinetü'l-Evliyâ (veliler şehri) unvanını veren Mevlânâ, kendi soyundan biri buldukça bu şehrin tüm felâketler karşısında emin olacağını da vurgulamaktadır. Şayet biri çıkıp da onların soyunu inkâr ederse şehir halkı da huzur bulmayacaktır (Ahmed Eflâkî, 2012: 242). Mevlânâ'nın bu sözleri bir iddia olarak kalmamış, halk nazarında da oldukça itibar bulmuştur. Çünkü Konya halkı, Mevlânâ'nın kerâmetleri sayesinde Moğollar'dan korunduklarına inandığı gibi, yaşadıkları bazı felâketleri de onların incinmesine bağlı olarak ortaya çıktığına kanaat getirmişlerdir (Lewis, 2008: 497-498; Peacock, 2017: 162).

Anadolu'da istilâ sürecinde bazı kerâmetler ortaya koyan bir diğer mutasavvıf da Hacı Bektaş Veli'dir. Hacı Bektaş Veli, Necmeddîn-i Kübrâ ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den farklı olarak kerâmetlerini daha çok kendisine tabî olan şeyh ve dervişler üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu noktada Karadonlu Can Baba ve Huy Ata son derece önemli roller üstlenmişlerdir. Daha önce *Vilâyet-Nâme*'de geçen menkıbeye bağlı kalarak Abbasî halifesinin Necmüddîn-i Kübrâ'yı incitmesi sonucu Moğollar'ın Bağdat'ı işgal ettiğini ifade etmiştik. *Vilâyet-Nâme*'de geçen menkıbenin devamına bakıldığında Moğollar'ın Bağdat'tan sonra Anadolu'ya yönelme arzusunda olduğu görülmektedir. Tam da bu noktada Hacı Bektaş Veli ve mezkûr dervişlerin kerâmetleri ön plana çıkmaktadır.

Sulucakarahöyük'te ikamet eden Hacı Bektaş Veli, yanına gelen Karadonlu Can Baba'yı: “Korkma, git, vilâyetten, kerâmetten ne isterlerse göster, seninle beraberiz” diyerek onu Moğollar'ı engellemek için görevlendirmiştir. Hacı Bektaş Veli, dervişini yolcu ederken, Moğollar'ın sünnet olup imana gelmedikleri müddetçe kesinlikle Anadolu'ya adım atamayacaklarını da belirtmiştir. Şeyhinin emriyle yola koyulan Karadonlu Can Baba, Erzincan'da Moğollar ile karşılaşmıştır. Onlara: “Nereye gidiyorsunuz? Buradan ileri size yol yok” diyerek Hacı Bektaş Veli'nin sünnet olma ve iman etme şartını belirtmiştir. Moğollar, Karadonlu Can Baba'yı Kâvus Han'ın huzuruna götürdüklerinde de aynı şart yenilenmiştir. Moğol hanı, yanında bulunan ulu bir keşişe ne yapmaları gerektiğini sorduğunda ise dervişin sınanması gerektiği cevabını almıştır. Şayet derviş bu sınanmalarda başarılı olursa Moğollar'ın önünde Müslüman olmaktan başka yol kalmayacaktır.

Dervişin ilk sınavı içi su dolu büyük bir kazanın içine girip, üç gün boyunca yanan ateşin üzerinde kalması olmuştur. Bu sınavdan haberdar olan Hacı Bektaş Veli, suyu iyileştiren bir kerâmet göstererek dervişini ölümden kurtarmıştır. Dervişin ikinci sınavı ise yanan büyük bir ateşin içine girmek olacaktır. Fakat ateşin ısısından kimse yanına yaklaşamazken Karadonlu Can Baba, kendisiyle birlikte keşişin de ateşe girmesini teklif etmiştir. Böylece dini hak olan belli olacak, diğeri ise yanıp kül olacaktır. Bu teklifi reddetmenin ne demek olduğunun farkında olan keşiş, mecburen Karadonlu Can Baba'nın elini tutarak ateşin içine girmeyi kabul etmiştir. Moğollar, keşişin akıbetini

merak ettiklerinden dördüncü gün ateşin yanına gelmiş ve yalnızca dervişin sağ salim çıktığına şahit olmuşlardır. Moğol hanı keşişin akıbetini sorduğunda Karadonlu Can Baba, onun parmaklarını yere koyarak: “Bize parmaklarını verdi, gönlünü vermedi, gönlünü verseydi bir şey olmazdı” karşılığını vermiştir. Yaşanan gelişmeler karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Moğol hanı durumu eşine de anlatmıştır. Eşi de ona dervişe bir kadeh zehir içirmesini tavsiye etmiştir. Böylece Karadonlu Can Baba'nın üçüncü sınavı başlamıştır. Moğol hanının elinden zehri içen Karadonlu Can Baba'ya hiçbir şey olmadığı gibi, orada bulunan herkes Müslüman olmuştur (*Vilâyet-Nâme*, 2016: 39-42).

Vilâyet-Nâme'ye göre Müslüman olan Moğollar'a artık Anadolu'nun yolları açılmıştır. Hacı Bektaş Veli'ye muhip olarak Anadolu'ya gelen bir grup Moğol, gizlice putperestlik gibi eski dinî inanışlarına devam etmişlerdir. Her ne kadar gizlemeye çalışsalar da Hacı Bektaş Veli ve bazı halifeleri bu durumdan haberdar olmuştur. Hacı Bektaş Veli, bir gün erenlik mertebesine erişen Huy Ata'yı Moğollar'ı eski inançlarından arındırmak için görevlendirmiştir. Huy Ata bu görev için oldukça zayıf bir adam olduğunu belirtmiş olsa da Hacı Bektaş Veli, “himmetimiz daima seninledir” diyerek onu cesaretlendirmiştir. Huy Ata, Moğollar'ın yanına vardığında Kâvus Han'ın vefat ettiğini ve başka birinin iktidara geldiğini görmüştür. Yaklaşık bir yıl Moğollar arasında yaşayan Huy Ata, onlardan oldukça hürmet görmüş ve evlerinde kalmıştır. Bu esnada Moğollar'ın putlarını nerede sakladığını da öğrenmiştir. Topladığı bütün putları yakmış olduğu büyük bir ateşin içine atmış ve kendisi de ateşin içinde bağdaş kurarak beklemiştir. Onun bu halini görenler, Moğol hanına haber vererek dervişin yanına gelmişlerdir. Kendine bu ahvalin nedeni sorulduğunda ise: “Müslüman oldunuz, Tanrı'yu ve Peygamber'i tanıdınız, erenlere muti oldunuz, böyle olduğu halde bu yaptığımız nedir, neden bu putları bırakmazsınız?” cevabını vermiştir. Akabinde onlara gerçek dinin yollarını öğretmek için Erenler Şahı Hacı Bektaş Veli'nin kendisini görevlendirdiğini belirtmiştir. Bu sözler karşısında başta Moğol hanı olmak üzere orada bulunanlar pişman olmuş ve tövbe etmişlerdir (*Vilâyet-Nâme*, 2016: 43-44).

Görüldüğü üzere, Hacı Bektaş Veli ve dervişlerinin kerâmetleri daha çok Moğollar'ın batı kolu addedilen İlhanlılar'ın nasıl Müslüman olduğuna yöneliktir. Menakıpnamelere göre, Moğollar ile istilâ sürecinde başlayan ilişkiler, İlhanlılar döneminde de devam etmiştir. Ancak tarihi kaynaklar İlhanlılar'ın Müslümanlaşmasına dair farklı bir aktarım biçimi sunmaktadır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, ilk Müslüman İlhanlı hükümdarı Ahmed Teküder'dir (1282-1284), İslâmiyet'i bu devletin resmî dini yapan ise Gazan Han (1295-1304)'dir. Ayrıca *Vilâyet-Nâme*'ye göre Karadonlu Can Baba'nın görüştüğü Kâvus Han, zaman ve mekân mefhumu gözetildiğinde İlhanlılar'ın ilk hükümdarı olan Hülâgû (1256-1265), Huy Ata'nın görüştüğü hükümdar ise Abaka Han (1265-1282) olduğunu anlaşılmaktadır. İlhanlı hükümdarlarının Müslümanlaşma süreci üzerine bir çalışma kaleme alan Mustafa Uyar'ın da haklı olarak belirttiği gibi, Hülâgû öncesinde Hristiyan olmadığı gibi

hiçbir zaman Müslüman da olmamıştır. Onun halefi ve oğlu Abaka Han'ın da Müslüman olmadığı bilinmektedir (Uyar, 2012: 9-10; Ayr. Bkz: Ocak, 2011: 127-138). Hatta Abaka Han'ın Müslümanlar'a karşı oldukça sert bir politika takip ettiğini söylemek de mümkündür (Akkuş, 2011: 126-137; Yuvalı, 2017: 226-240). O halde *Vilâyet-Nâme*'nin Karadonlu Can Baba ve Huy Ata'ya dair nakletmiş olduğu kerâmetleri Hacı Bektaş Veli'ye mensup bazı şeyh ve dervişlerin muhayyilesi olarak kabul etmek gerekmektedir. Belki de bu muhayyilenin oluşmasına Ahmed Teküder ve Gazan Han'ın Müslümanlaşmasında etkili olan bazı şeyh ve dervişlere (Uyar, 2012: 7-30; Ayr. Bkz: Melville, 1990; Amitai, 1999; Amitai, 2001; Özgüdenli, 2009; Pfeiffer, 2018) karşı üstünlük kurma mücadelesi zemin hazırlamıştır. Zira menakıpnamelerde tasavvufi zümreler arasındaki benzer mücadelelere oldukça sık rastlanmaktadır.

5. Sonuç

Tarihî kaynaklar ve menakıpnamelerin Moğol istilâsına dair iki farklı aktarım biçimi sunduğu iddiasından hareketle kaleme alınan bu çalışma, mezkûr iddiayı destekler mahiyette bazı örnekler sunmuştur. Bu örnekler, genellikle ihmal edilen menakıpnamelerin de istilâ sürecine dair son derece önem arz eden bilgiler ihtiva ettiğini ortaya koymuştur. Hatta çoğu zaman tarihî kaynaklarda bulamadığımız dönemin sosyo-psikolojik ahvalini de menakıpnameler üzerinden okumak mümkün olmuştur. Menakıpnamelerin mümkün kıldığı bir diğer husus da bazı şeyh ve dervişlerin gözünden istilâ hareketinin neden ve nasıl başladığını görme fırsatı vermesidir. Tarihî kaynakların etnik ve demografik yapı başta olmak üzere büyük değişim ve dönüşümleri beraberinde getiren istilâ hareketini daha çok Moğollar'ın cihan hâkimiyeti mefkûresi gibi muhtelif nedenlerle açıklamasına karşın menakıpnameler dikkatimizi farklı bir noktaya çekmektedir. Bakış açımızı menakıpnamelerin işaret ettiği noktalara çevirdiğimizde karşımıza Moğol istilâsının neden başladığına dair bazı şeyh ve dervişlerin anlam dünyası etrafında şekillenen menkıbeler çıkmaktadır. Bu menkıbelerde işlenen motiflere bakıldığında ise Necmeddîn-i Kübrâ ve Bahâeddin Veled gibi bazı mutasavvıfların incinmesi sonucu Moğol istilâsının başladığı vurgusu dikkati çekmektedir.

Çalışmada ele alınan örneklerde de görüldüğü gibi, menakıpnameler sadece Moğol istilâsının neden başladığını nakletmekle kalmamış aynı zamanda istilâ hareketinin seyrine bağlı olarak Necmeddîn-i Kübrâ, Bahâeddin Veled, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Hacı Bektaş Veli gibi öncü isimlerin gösterdikleri kerâmetleri de günümüze taşımışlardır. Tarihî kaynaklardaki bilgilerden de yararlanarak menakıpnamelerde geçen bazı kerâmetlerin hangi zaman ve mekânda ortaya çıktıklarına dair bazı fikirler edinmek mümkün olsa da bazıları için ise bu durum imkânsız bir hal almaktadır. Zira menakıpnameler ile tarihî kaynakların zaman ve mekân mefhumu oldukça farklıdır. Bununla birlikte Hârizm ve Bağdat işgaline dair menkıbelerde de görüldüğü üzere menakıpnameler yer, zaman, mekân ve kişiler noktasında çoğu zaman tarihsel gerçeklikten uzaklaşabilmektedir. Bu durum onların dil ve anlam dünyasıyla doğrudan alakalıdır. Dolayısıyla tarihî kaynaklardan farklı olarak menakıpnameleri kendilerine has metodolojik bir yaklaşımla ele almak gerekmektedir.

Kaynaklar

- Abdulkerim Kuşeyrî. (2014). *Kuşeyrî Risâlesi*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Abdurrahman Câmî. (2011). *Evlîya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-Üns)*. Terc. ve şerh. Lâmiî Çelebi. Haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Ahmed Eflâkî. (2012). *Ariflerin Menkıbeleri*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Ahmed Nesevî. (1934). *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî (Celâlüttin Harezemşah)*. Terc. Necip Âsım Yazıksız. İstanbul: Maârif Vekâleti.
- Akkuş, Mustafa. (2011). "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. (2013). *Tarih-i Cihan Güşâ*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Allsen, T. T. (1979). "Politics of Mongol Imperialism Centralization and Resource Mobilization in the Reign of the Grand Qan Möngke 1251-59". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Minnesota Üniversitesi, Minnesota.
- . (1986). "Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Möngke, 1251-59". *Harvard Journal of Asiatic Studies*, C. 46. No. 2. ss. 495-521.
- Amitai-Preiss, Reuven. (1996). "Ghazan, Islam and Mongol Tradition: A View from the Mamluk Sultanate". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 59. ss. 1-10.
- . (1996). *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War (1260-1281)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . (1999). "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42/1. ss. 27-46.
- . (2001). "The Conversion of Tegüder Ahmad to Islam". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 25, ss. 15-43.
- Barthold, V. V. (2017). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Kronik Kitap.
- Blessing, Patricia. (2018). *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslamî Mimari (1240-1330)*. Çev. Merve Özkılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Boyle, John Andrew. (1968). “Dynastic and Political History of the Il-Khans”. *The Cambridge History of Iran*. J. A. Boyle (Ed.). C. 5. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ebû Abdurrahman es-Sülemî. (2018). *İlk Zâhid ve Sûfîler Tabâkatu's-Sûfiyye*. Çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi.
- Ebü'l-Ferec-İbnü'l-İbrî. (2011). *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*. Çev. Şerafeddin Yaltkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Elvan Çelebi. (2014). *Menâkıbu'l- Kudsiye fî Menâsibi'l-Ünsiye (Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkıbevî Tarihi)*. Haz. İsmail E. Erünsal ve Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- . (2017). *Nâme-i Kudsî (Kutsal Kitap) Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkıbeler)*. İkinci Kitap. Haz. Mertol Tulum. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Erdem, İlhan. (1995). “Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ferîdün Bin Ahmed-i Sipehsâlâr. (2011). *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Sipehsâlâr Risalesi)*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Golden, Peter B. (2017). *Türk Halkları Tarihine Giriş Orta Çağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*. Çev. Osman Karatay. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökbulut, Süleyman. (2010). *Necmeddîn-i Kübrâ -Hayatı, Eserleri, Görüşleri-*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2. Süryanice'den İngilizce'ye çev. Ernest A. Wallis Budge. Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Grousset, Rene. (1999). *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*. Çev. M. Reşat Uzman. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî. (2018). *Târih-i Güzide*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Haykıran, Kemal Ramazan. (2016). *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hodgson, Marshall. G. S. (1993). *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih Orta Dönemlerde İslâm'ın Yayılışı*. C. 2. Çev. Komisyon. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hucvirî. (2014). *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- İbn Bibi. (2014). *El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (1987). *İslâm Tarihi El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. 12, Çev. Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özeydin. İstanbul: Damar Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim. (2000). *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618 / 1092-1221)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köprülü, Orhan. (1951). "Tarih Kaynağı Olarak XIV. ve XV. Yüzyıllardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri". Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Köprülü, M. Fuad. (1943). *Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- . (2013). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Haz. Orhan Köprülü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Lapidus, I. M. (1984). *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. New York: Cambridge University Press.
- Lewis, Franklin. (2008). *Mevlânâ Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*. Çev. Gül Çağalı Güven ve Hamide Koyukan. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"* (2016). Haz. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-shi). (2019). *Moğolların Gizli Tarihi (Yazılışı: 1240)*. Çev. Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Melville, Charles. (1990). "Pâdishâh-i Islâm: The Conversion of Sultân Mahmüd Ghâzân Khân". *Pembroke Papers*, C. 1. ss. 159-177.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. (2015). *Mesnevî-i Manevi, 2. Defter*, Çev. Derya Örs (1., 5. ve 6. defter) -Hicabi Kırlangıç (2., 3. ve 4. defter). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Muhammed b. Ali b. Es-Serrâc. (2015). *Tüffâhu'l-Ervah ve Miftâhu'l-İrbâh Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı*. Haz. Nejdet Gürkan vd. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Necmeddin-i Dâye. (2013). *Tasavvuf Yolu Mirsâdü'l-İbâd*. Çev. Halil Baltacı. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ninhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî. (2016). *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. Çev. ve Notlar. Mustafa Uyar. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Ocak, Ahmet Yaşar. (2010). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeleri (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- . (2011). “Bazı Menakıbnamelere Göre 13.-15. Yüzyıllardaki İhtidallarda Heteredoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”. *Orta Çağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi Makaleler-İncelemeler*. İstanbul: Kitap Yayınevi. ss. 127-138.
- . (2011). “Mevlânâ Önce Kendi Zaman ve Zemininin İnsanıdır Yahut Mevlânâ’yı Doğru Anlamak Üzerine”. *Orta Çağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi Makaleler-İncelemeler*. İstanbul: Kitap Yayınevi. ss. 194-214.
- . (2013). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . (2020). *Türk Folklorunda Kesik Baş Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okumuş, Ömer. (1993). “Abdurrahman Câmî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. ss. 94-99.
- Ötemiş Hacı. (2018). *Çengiz-nâme*. Haz. İlyas Kemaloğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, H. Ahmet. (2011). *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti’nin Yıkılışı Cengiz Han ve Hülâgû Dönemleri (612-656/ 1216-1258)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özgüdenli, Osman Gazi. (2009). *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- . (2020). “Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu”. *Orta Çağ’da Türkler, Moğollar ve İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Öztürk, Eyüp. (2013). *Velilik ile Delilik Arasında; İbnü’s-Serrâc’ın Gözünden Muvelleh Dervişler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Peacock, A. C. S. (2017). “Moğol Anadolusu’nda Sufiler ve Selçuklu Sarayı: Celâleddîn Rûmî ve Sultan Veled’in Eserlerinde Siyaset ve Hamilik”. *Anadolu Selçukluları Orta Çağ Ortadoğusu’nda Saray ve Toplum*. Ed. A. C. S Peacock-Sara Nur Yıldız. Çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pfeiffer, Judith. (2018). “Karşılıklı Yakınlaşma: Erken İlhanlı Devrinde Moğol Seçkin Sınıfının İhtidası Üzerine Düşünceler”. Çev. Kazım Uzun. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 33. S. 2. ss. 639-660.
- Reşîdüddin Fazlullah. (2013). *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. Çev. İsmail Aka vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Roux, Jean Paul. (2006). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. Çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî. (2017). *Maârif*. Haz. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- Spuler, Bertold. (2011). *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)*. Çev. Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sultan Veled. (2014). *İbtidâ-nâme*. Haz. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul, İnkılâp Kitapevi.
- Şahin, Hanifi. (2010). *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şahin, Haşim. (2004). “Menâkıbnâme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. ss. 112-114.
- . (2017). “Tarih Kaynağı Olarak Evliya Menakıbnameleri”. *Dervişler ve Sufi Çevreler (Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler)*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- . (2018). “Alevi-Bektaşî Tarihinin Yazılı Kaynakları: Velâyetnâmeler”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 16. S. 31-32. ss. 87-102
- Taşgım, Ahmet. (2012). “Hacı Bektaş Veli Menakıbnamesinin Yeniden Okunması: İmkânlar ve Sorunlar”. *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu (16-19 Kasım 2011 Nevşehir)*. C. 1. Ed. Âdem Öger. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları. ss. 103-121.
- . (2020). “Dede Garkın’dan Elvan Çelebi’ye Rum Diyarında Horasan Göçerleri’nin Tertip ve Sağlanması”. Çorum: *Uluslararası Horasan’dan Anadolu’ya İrfan Geleneği: Elvan Çelebi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ed. Zekeriya Işık-Tuğba Gülen. ss. 7-16.
- Taşgım, Ahmet ve Öner Atay. (2019). “Horasan’dan Konya’ya Türkistan-Horasan Marifetinin Göçü: Fütüvvetin Son Meydanı Olarak Konya”. *Geçmişten Günümüze Göçler Konya Kitabı XVII*. Ed. Alaattin Aköz vd. Konya: Konya Ticaret Odası. ss. 153-184.
- Tulum, Mertol. (2017). *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul Nâme-i Kudsi (Menâkıbu'l-Kudsiyye)’nin Yayımlanmış Metninden Derlenen Verilerle*. Birinci Kitap. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Turan, Osman. (2013). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- . (2014). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Uyar, Mustafa. (2012). “İlhanlı Hükümdarlarının İslam’a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri”. *Bellekten*, C. 76. S. 275, ss. 7-30.
- . (2020). *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı (Orta Çağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ürktez, Rauf Kahraman. (2018). “Menakıpnamelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Tasavvufî Zümreler”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Vladimirtsov, B.Y. (1995). *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi*. Çev. Abdülkadir İnan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yıldız, Harun. (2020). “Menakıpnamelerin Alevî-Bektaşî Kültürü ve Kimlik Oluşumundaki Yeri”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 21. ss. 39-60.
- Yıldız, Sara Nur. (2006). *Mongol Rule in Thirteenth-century Seljuk Anatolia: The Politics of Conquest and History Writing, 1243-1282*. C. 1. Chicago: University of Chicago, Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Yuvalı, Abdülkadir. (2017). *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

